

MĂRTURII DE ARTĂ POPULARĂ MEDIEVALĂ ÎN CIMITIRUL SATULUI GORDINEȘTI, RAIONUL EDINEȚ

Emanuil BRIHUNEȚ

Rezumat

Articolul vizează partea medievală a cimitirului satului Gordinești, raionul Edineț, unde s-au păstrat mai multe pietre de mormânt, care demonstrează existența unei tradiții remarcabile de sculptură populară în zonă. Autorul analizează trei dintre ele. Cea mai veche este din 1552. În repertoriul pietrelor funerare atestate în Republica Moldova ea este a doua ca vechime, după cea de la Orheiul Vechi (1472). Textul epitafului și elementele ei decorative respectă tradiția pietrelor medievale moldovenești. Dar cea mai importantă caracteristică a ei este că are forma crucii, fiind singura de o asemenea vechime.

Centrul de prelucrare artistică a pietrei în Republica Moldova reprezentat de satul Gordinești, raionul Edineț, este remarcabil și prin pietrele de mormânt păstrate în cimitirul lui. Cercetându-le la fața locului, am descoperit între ele câteva de o vechime considerabilă. Vom analiza trei din ele, care argumentează o mai mare vechime a artei pietrei în spațiul cercetat, decât s-a afirmat anterior în lucrările științifice.

Monumentele sculpturii în piatră, păstrate în cimitirul satului Gordinești, au trezit interesul specialiștilor în studiul artei populare. Astfel, Matus I. Livșiț într-un studiu despre sculptura populară moldovenească de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea¹ le ia în considerare. Descriind acest cimitir, autorul atestă peste o sută de cruci de piatră, ce cuprind perioada de la jumătatea secolului al XIX-lea, până în anii '30 ai secolului al XX-lea. Apreciază valoarea lor artistică, însă minimizează aportul meșterilor locali, considerând-o mai degrabă o influență a centrelor europene: Polonia, Cehia, Austria și Ungaria². Tot aici autorul arată că cele mai vechi cruci de mormânt sunt de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, fără a încerca interpretarea lor artistică adevărată, concretizează tranșant: „*n-au nici figuri plastice, nici decorul obișnuit*”³.

Într-o altă lucrare elaborată mai târziu, același autor, referindu-se la sculptura populară în piatră, formulează o idee eronată: „*cât privește sculptura în piatră din Moldova, care reprezintă o particularitate distinctă, în comparație cu cea din Rusia, Ucraina, Polonia aceasta n-a putut fi răspândită înainte de prima treime a secolului al XIX-lea, când în viața de toate zilele a țăranilor și-au găsit răspândire sculele, necesare pentru prelucrarea pietrei cochilifere*”⁴. O asemenea generalizare vine în contradicție cu monumentele de sculptură populară ajunse până la noi. Totodată, considerăm inutil a lega atât de direct dezvoltarea prelucrării artistice a pietrei de progresul tehnic. Sunt suficiente dovezi arheologice din antichitate și evul mediu târziu privind perpetuarea acestui meșteșug. Mai mult chiar, vom observa că cele de o mai mare vechime sunt mult mai meticuloase lucrate. Apoi descifrarea atentă a textelor de pe

monumente convinge de la sine. Spre exemplu, cea mai veche și mai reprezentativă ca sculptură populară în piatră din satul Gordinești datează din 1552! Altele două datează din secolul al XVII-lea. Aceste monumente au scăpat și din atenția altor cercetători, care au scris despre arta prelucrării pietrei din satul Gordinești⁵.

Dat fiind faptul că există puține studii ce abordează tradiția lespezilor și a pietrelor de mormânt, că informațiile cuprinse în documentele vremii sunt sumare și fragmentare, că premergătorii în temă au folosit diferite metodologii în cercetare, că aspectele metodologice necesită serioase aprofundări, pentru a putea face relevant specificul acestui domeniu, am considerat că este foarte important să limităm aria cercetării noastre doar la tradiția satului Gordinești.

Satul Gordinești, raionul Edineț, este atestat pentru prima oară în anul 1429⁶ cu denumirea Neagăuți. Un document din anul 1576⁷, confirmă schimbarea numelui vechi al satului Neagăuții cu cea de Horbinești, de la care a și derivat actuala denumire. Conform unor interpretări, numele de *Horbinești* vine din sl. *gorb* ceea ce înseamnă *movilă* sau *deal*⁸, la care s-a adăugat sufixul – *inești*. Vatra veche a satului este așezată pe malul râulețului Racovăț, între dealuri înalte și stâncoase, ceea ce poate fi un argument în plus la etimologizarea numelui satului.

Datorită bogatelor zăcăminte de calcar, aflate în perimetrul moșiei Gordinești, cât și firii artistice a locuitorilor acestui sat, pe parcursul veacurilor s-a format o tradiție locală de prelucrare artistică a pietrei. Treptat meșterii de aici au ajuns să fie cunoscuți și solicitați în toată zona nordică a Basarabiei. Acest lucru îl confirmă *Catagrafia Basarabiei de la 1817*, de unde aflăm că locuitorii satului sunt specializați în prelucrarea artistică a lespezilor și a stâlpilor din piatră. Datorită măiestriei meșterilor producția lor era comercializată reușit în satele din ținutul Hotin⁹. Completând limbajul laconic al documentului, trebuie să precizăm că el se referă la lespezile și stâlpii funerari.

Cimitirul, amplasat în partea de vest a satului, este împărțit în patru sectoare, situate consecutiv de la sud spre nord, despărțite prin șanțuri sau rânduri de copaci și tufari. Ca vechime sectoarele alternează. În imediata apropiere a vechii vetre a satului se află sectorul cel mai timpuriu, cuprinzând, așa cum denotă inscripțiile pietrelor și lespezilor de mormânt, înhumări din secolele XVI-XVII. Între ele sunt și câteva ale familiilor mai înstărite din secolul al XIX-lea. Prezența lor este explicată prin faptul că aici a fost vechea biserică, și, conform tradiției, oamenii de vază ai satelor erau îngropați întotdeauna alături de ctitoria lor. Urmează sectorul folosit în secolul al XX-lea, după care este situat cel din secolul al XIX-lea. Încheie cimitirul sectorul în care se înhumează în prezent.

Ne vom referi la primul sector, cel mai vechi. Aici, în imediata apropiere a două cruci malteze, datate cu mijlocul secolului al XIX-lea, s-a aflat și biserica de lemn, atestată în documentele de la 1777-1813¹⁰, cu hramul Sf. Mihail și dispărută în prima jumătate a secolului al XX-lea. Urmele înhumărilor din cimitirul medieval se află la sud-vest de locul amplasării vechii biserici de lemn. În această parte a cimitirului am întreprins mai multe lucrări de descoperire a vechilor pietre și lespezi de mormânt care erau culcate la pământ, acoperite cu mușchi, sol și ierburi. După

curățirea lor s-a descoperit cea mai veche cruce de piatră, datată cu secolul al XVI-lea, despre care am amintit, alte două pietre de mormânt datate cu secolul al XVII-lea. Pietre masive au rămas adâncite în pământ. Ele vor putea fi scoase la lumina zilei și ridicate în urma unor eforturi substanțiale, după care vor putea fi cercetate și descrise. Putem presupune anticipat că aceste lucrări vor completa repertoriul vechilor pietre și lespezi moldovenești medievale. În speranța că vom reuși să sensibilizăm comunitatea științifică să ia atitudine față de cercetarea acestui cimitir, vom descrie în continuare monumentele importante descoperite.

Aceste opere de sculptură populară le prezentăm în ordine cronologică. Dimensiunile pieselor sunt date precum urmează: înălțimea, lățimea din partea superioară a pietrei, lățimea din partea inferioară și grosimea pentru cele aflate în poziție verticală. Legenda este expusă în limba și grafia originală, după care urmează, traducerea în limba română pentru cele în slavonă. Parantezele [] sunt întrebuințate la întregirea textului pentru lacune din cauze mecanice, parantezele () sunt folosite la întregirea unor prescurtări datorate lapicidului.

1. CRUCE DE PIATRĂ A LUI IACOV CIORNENCO - 1552

Dimensiuni: 900/480/250 cm; literă în relief, înălțimea 6,5 cm, interval – 1,5 cm. Ambele fețe ale crucii conțin text în limba slavonă. Toată suprafața feței crucii este acoperită de text, aranjat în 9 rânduri despărțite de o linie în volum, cu rol de registru. Rândul al treilea este ilizibil din cauza unor uzuri mecanice. A fost reconstituit de noi în baza metodei de analogie. Textul este luat într-un chenar simplu îngust, plasat pe marginea crucii, evidențiind-o.

**СНИ КРЕСТЬ / ЧЕСНИИ СЪ / [ТВОРИ
И УКРАСИ] / РАБ Б[О]ЖИ ... И
БРАТО / ИЩЕИФЪ / ИСТРАТИЕЪ
МИХАИЛОМЪ / ШЦЕВИ СЪ[О]ЕМУ
АКО / ВОВИ ЧОРНЬЕНЬКО / ПО
ШЦИ**

„Această cinstită cruce au făcut-o și împodobit-o robul lui Dumnezeu ... și frații Iosif Istratie și cu Mihail tatălui lor Iacov Ciornenco după tată Iosif”

Cealaltă parte a crucii este mai bogată în decor, cuprinzând sfârșitul textului, semnul crucii și motive ornamentale. Astfel, pe latura superioară a crucii este sculptat motivul crucii de tip Golgota. De obicei crucea de tip Golgota are opt laturi, pe când

aceasta are șase. Inscripțiile „**IG**”, „**XG**” și „**НИ**”, „**КА**” sunt amplasate tradițional de ambele părți ale segmentelor crucii. Muntele pe care stă crucea este stilizat până la maximum printr-o fâșie lată și poate fi recunoscut numai datorită literelor chirilice „**Г**” (**Гора**) „**Г**” (**Голгофа**), care ne sugerează că este vorba de muntele Golgota. Sub cruce sunt cioplite alte două litere chirilice „**Г**” (**Голова**) „**А**” (**Адамова**), care trimit la osemintele protopărintelui Adam, înhumat pe muntele Golgota, unde a fost răstignit pe cruce și Mântuitorul Iisus Hristos.

În partea dreaptă a crucii se află însemnată cu litera chirilică „**Т**” (care înseamnă în slavă „**трость**”) trestia cu buretele în vârf cu care i s-a potolit setea Mântuitorului. În partea stângă a crucii se află o altă literă chirilică „**К**” (care înseamnă în slavă „**копие**”), cu rolul de a arăta sulita cu care a fost împuns Mântuitorul sub coastă. Canonic, aceste două motive sunt reprezentate invers. La baza acestor două motive, deasupra muntelui stilizat, se află încrustate literele chirilice „**М Л Р Б**”, care în diferite izvoare au interpretări diferite. O primă descifrare ar însemna în slavonă: „**место Ловное распят бысть**”¹¹, ceea ce în română ar fi - „*în locul Căpăținii răstignit a fost*”, iar după o altă interpretare mai veche, se va descifra în slavonă ca: „**место Ловное раем бысть**”¹², iar în română – „*în locul Căpăținii rai va fi*”. Crucea de tip Golgota începe să fie folosită ca decorație pe pietrele de mormânt din țările române începând cu secolul al XVI-lea.

În literatura de specialitate s-a precizat că în Rusia imaginea crucii Golgota a fost folosită de timpuriu, iar în sec. al XVI-lea ea este însoțită de litere simbolice „**М Л Р Б**”, „**ГГ**”, „**ГА**”, „**Т**”, „**К**”¹³. Crucea lui Iacob Ciornenco demonstrează că aceste simboluri erau folosite și în Moldova în sec. XVI. Acest lucru nu este întâmplător și vine să dovedească încă o dată legăturile cărturărești între cele două biserici, devenite mai strânse anume din secolul al XVI-lea¹⁴.

Textul de pe această parte a crucii este așezat în patru rânduri, trei din ele cuprinzând partea ei centrală, adică bara transversală, iar al patrulea continuând pe latura ce constituie baza crucii. La începutul rândului al treilea, în colțul de jos al laturii din dreapta a crucii, este sculptată o rozetă cu opt petale, patru - ascuțite, iar printre ele alte patru - rotunjite, având în centru un bulb rotund. Acest motiv se întâlnește deseori pe lespezile de mormânt din secolele XVI și XVII, plasat fiind pe colțuri¹⁵.

**ПРЕСТАВИСЕ ПРИ ДНИ / · ІУН СТЕФАН ВОДА · / ВО ЛЕТ 73 · / ·
МАРТ КД· „Înfățișat¹⁶ în zilele lui Io Ștefan Vodă în anul 1552 martie 24”**

Crucea de piatră reprezintă o mostră rară de artă religioasă medievală ajunsă până în zilele noastre. Meticulozitatea cu care a fost realizată inscripția și decorul în întregime, sugerează statutul social înalt al omului înhumat sub ea, totodată demonstrează existența în zonă a unei tradiții religioase și cărturărești puternice.

2. PIATRA DE MORMÂNT A CATRINEI – 1630

Piatră de mormânt trapezoidală, înclinată spre răsărit.

Dimensiuni 1200/700/650/300 mm, literă săpată de 7 cm, interval 10 cm.

Textul în slavonă se află pe partea de răsărit, amplasat în partea de sus a pietrei:

ПОМЪНИ ГОСПОДИ ДУШУ РАБА / БОЖІА КАТРИН. / В ЛЬТО ЗРЛИ
 „*Pomenește Doamne sufletul roabei lui Dumnezeu Catrina în anul 1630*”

Textul cioplit este simplu, tradițional, fără însemne adăugătoare. Este important faptul că figurează în el și anul înhumării.

3. PIATRA DE MORMÂNT A PARASCĂI – 1638

Dimensiuni 1300/650/600 mm.

Lespede așezată pe mormânt în poziție verticală, literă săpată.

Textul este amplasat pe marginile lepezii, formând un chenar. În interiorul chenarului este cioplit conturul unei cruci labate, cu opt laturi, deasupra căreia este indicat anul. Literele din textul chenarului au înălțimea de 8,5 cm, iar înălțimea celor din centru este de 12 cm. Monumentul reproduce schematic modelul lepezilor de mormânt ale domnitorilor și marilor dregători din Moldova medievală.

**[СИИ КАМЕНЬ 11 ГРОБНИ]
 УКРАСИВЪ РАБ Б[О]ЖИ ПРОДАНЪ
 ПОДРУЖИТЪ СВОЕМУ ПАРАСКА В
 Л[Е]ТО ЗРМС**

„*Această piatră de mormânt a înfrumusețat-o robul lui Dumnezeu Prodan soaței sale Parasca în anul 1638*”

Tipul pietrei este ca o marcă a statutului social înalt al familiei. În căutarea argumentelor am studiat documentele cancelariei domnești.

Într-o carte domnească de întăritură de la Ieremia Movilă Voevod, din 25 aprilie, anul 1600, dată lui Simeon, hatmanul și pârcălabul Sucevei, pentru câteva părți din satul Horbinești, cumpărate de la urmașii lui Ioan Bârliga, printre cei nouă copii ai acestuia este pomenită și fiica Parasca¹⁷. Intuim că aceasta poate fi aceeași persoană cu cea menționată pe lespele, deoarece, fiind încă tânără la momentul vânzării moșiei, a avut timp să se căsătorească și să îmbătrânească alături de soțul său Prodan. De pe o copie a unui act din 7 iulie, 1636 de la Vasile Lupu Voevod, aflăm că un Prodan aprod este împuternicit să-și apere părțile din satul Horbinești (citește Gordinești) și Rujavenți¹⁸. Socotim că acesta este acel Prodan care a instalat lespelea pe mormântul soției sale Parasca.

Importanța acestor monumente medievale prezentate aici, este foarte mare. În primul rând crucea lui Iacob Ciornenco este cea mai veche cruce de piatră, atestată în Republica Moldova. Și este a doua după vechime în spațiul acesta, cea mai veche piatră de mormânt fiind cea a lui Cristian, datată cu anul 1472, atestată la Orheiul Vechi¹⁹.

Tot odată aceste opere funerare documentează vechimea artei pietrei în nordul Republicii Moldova, arată similitudini și particularități ale tradiției sculpturii populare moldovenești, denotă existența unor tradiții ortodoxe și cărturărești puternice, iar prin indicarea frecventă a anilor, manifestă o conștientizare a timpului istoric.

Descoperirea crucii de piatră a lui Iacob Ciornenco demonstrează un moment important - formarea unei noi tradiții în sculptura populară a pietrelor de mormânt în partea nord-vestică.

Datorită descifrării textelor de pe aceste lespezi de mormânt vechi putem afirma că vatra satului Gordinești a rămas neschimbată, cel puțin din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Aceste pietre funerare vechi, alături de cele din Orheiul Vechi și cele din satele Onițcani, Speia, Coșernița etc., despre care am elaborat o altă lucrare, vin să demonstreze că sculptura populară moldovenească în piatră este mult mai veche decât se opina anterior indicându-se secolul al XIX-lea.

Datoria noastră, a cercetătorilor trecutului, este de a studia în amănunte acest cimitir, unde practic se pot urmări toate etapele de evoluție a prelucrării artistice a lespezilor și stâlpilor de mormânt pe parcursul a cinci secole, începând cu secolul al XVI-lea și continuând cu secolul al XXI-lea.

Note

¹ LIVȘIȚ Matus, *O молдавской народной скульптуре конца XIX – начала XX в. // Этнография и искусство Молдавии*, Chișinău 1972, pp. 95-112.

² *Ibidem*, pp.100, 102.

³ *Ibidem*, p. 102.

⁴ LIVȘIȚ Matus, *Sculptura populară // ARTA '94*, Chișinău, 1994, p. 33.

⁵ MALCOCI Vitalie, *Gordinești – centru de prelucrare a pietrei din nordul Moldovei // ARTA '94*, Chișinău, 1994, pp. 116-122.

- ⁶ **Moldova în epoca feudalismului**, vol. II, Chișinău, 1978, p. 56.
- ⁷ **Moldova în epoca feudalismului**, vol. I, Chișinău, 1961, p. 87.
- ⁸ IORDAN Iorgu, **Dicționar al numelor de familie românești**, București 1983, p. 246.
- ⁹ Catagrafia Basarabiei din 1817 din ținutul Hotinului, p. 23. „*Lăcuiitorii acestui sat urmiază a face alijveriș [din turcă – vânzări, negoț, afaceri reușite. DEX] cu lespezi și stâlpi de piatră ce să găsește pe însăși această moșie.*”;
- ¹⁰ HALIPA I. N., **Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии**, vol III, Chișinău, 1907, p. 264.
- ¹¹ **Как выбрать нательный крест**, Moscova, 2004, p. 21.
- ¹² СПИЦЫН, А. А., *Заметки о каменных крестах, преимущественно новгородских // Записки Отдела Русской и Славянской Археологии Императорского Русского Археологического Общества*, СПб., 1903, vol. V, pp. 203-234.
- ¹³ *Ibidem*, pp. 203-234; А. Ю. Чистяков, к.и.н., Санкт-Петербургский государственный университет, Намогильные кресты в Ингерманландии: традиции и современность, 20.02.2002.
- ¹⁴ PĂCURARU Mircea, **Istoria Bisericii Ortodoxe Române**, București, 1991, p. 639.
- ¹⁵ *Vezi piatră funerară din sec. al XVII-lea, păstrată în colecția Muzeului de Etnografie și Istorie Naturală.*
- ¹⁶ Cu sensul de strămutat, petrecut la Domnul.
- ¹⁷ **Moldova în epoca feudalismului**, vol. I, Chișinău, 1961, p. 164.
- ¹⁸ GUMENĂI Ion, **Istoria ținutului Hotin, De la origini până la 1806**, Chișinău, 2002, p. 152.
- ¹⁹ EȘANU, Andrei, **Vlaicu pârcălab – unchiul lui Ștefan cel Mare**, Chișinău, 2001, p. 14; SMIRNOV G. D., POLEVOI L. L., RAFALOVICI I. A., *Надгробие XV века из Старого Орехя со славяно-молдавской надписью // Limba și literatura moldovenească*, Chișinău, 1962, nr. 4, pp. 45-50.

RESUME

Vestiges de l'art populaire médiéval dans le cimetière du village Gordinești, district Edineț

L'article concerne la partie médiévale du cimetière du village Gordinești où on a gardé plusieurs pierres de tombe, ce qui prouve l'existence d'une tradition remarquable de la sculpture populaire dans la zone visée. L'auteur analyse trois d'entre elles datant du XVI-ième et XVII-ième siècles. La plus ancienne date du 1552. Dans l'ensemble des pierres funéraires attestées dans la République de Moldova, celle-ci est la deuxième d'après son ancienneté, après celle de Orheiul Vechi (1472). Le texte de l'épithaphe et ses éléments décoratifs respectent la tradition des pierres médiévales moldaves. Cependant sa particularité la plus importante est qu'elle a la forme d'une croix, étant la seule pierre funéraire datant du XVI-ième siècle ayant une pareille forme. Les deux autres pierres funéraires datent du XVII-ième siècle. Une pierre représente une dalle de tombe (placée horizontalement) portant une épithaphe dont le texte ressemble au premier. L'autre pierre a la forme d'un poteau, en respectant une tradition paysanne.

Prezentat la 12.06.2004

Recenzent: Doctor în istorie Silviu Andrieș-Tabac, Institutul de Stiudiu al Artelor,
A.Ș.M.